

ERIKA FATLANDOVÁ

SOVĚTISTÁN

NA CESTĚ TURKMENISTÁNEM, KAZACHSTÁNEM,
TÁDŽIKISTÁNEM, KYRGYZSTÁNEM
A UZBEKISTÁNEM

≡ KNIHA ZLIN

Sověťistán

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.knihazlin.cz
www.albatrosmedia.cz

 KNIHA ZLIN

Erika Fatlandová
Sověťistán – e-kniha

Copyright © Albatros Media a. s., 2021

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS MEDIA

in

Erika Fatlandová
Sověťstán

ERIKA FATLANDOVÁ

SOVĚTISTÁN

**Na cestě Turkmenistánem,
Kazachstánem, Tádžikistánem,
Kyrgyzstánem a Uzbekistánem**

Přeložila Daniela Mrázová

≡ KNIHA ZLIN

This translation has been published with the financial support of NORLA.

Tento překlad vychází s finanční podporou literární agentury NORLA.

Obsah

Úvodní poznámka překladatelky	13
Brána do pekla	15
TURKMENISTÁN 	19
Lidé v suterénu	21
Mramorové město	33
Diktátorstán	42
Pouštní květina	61
Diktátorův pád	76
Poslední výprava	87
Éra absolutního štěstí	101
V pohraničí	107
KAZACHSTÁN 	113
Oáza sushi a bankomatů	115
Po kolejích	123
Zmizelé jezero	137
Impérium	147
Kazašské pólo	154
Stalinovy šachové figurky	159
Hlavní město	164
Velký experiment	171
Slabé srdce	188
Otec jablek	194
Unavený aktivista	199
Tvrdá rána	205
TÁDŽIKISTÁN 	213
Metropole mercedesů	215
Mimo čas	223

Melancholická číšnice | 252
Tváře války | 257
Velká hra | 265
Země u paty slunce | 288
Společně proti korupci! | 297

KYRGYZSTÁN | 303

Okamžik svobody | 305
Neplač, teď jsi moje žena | 312
Orlí mužové | 323
Poslední Němci v Rot-Front | 332
Řecké ořechy | 341
Pět červnových dnů | 349
Ticho v čekárně | 355
Nevezete s sebou porno, slečno? | 357

UZBEKISTÁN | 361

Umění zachovávat zdání | 363
Látka, z níž se tkají sny | 377
Muzeum v poušti | 386
Bůh bavlny | 396
Hledání ztraceného času | 409
Perly na Hedvábné stezce | 420
Konečná | 428
Doslov | 445
Poděkování autorky | 453
Použitá literatura | 455
Vysvětlivky | 459

„... zhroucení ruské nadvlády nad Střední Asií vrhlo tyto země zpět do tavicího tyglíku dějin. Od této chvíle se tu mohlo odehrát cokoli a pouze troufalec či blázen by se odvážil předpovídat jim budoucnost.“

Peter Hopkirk

The Great Game. On Secret Service in High Asia, 2006

(Velká hra. Tajné služby na střeše světa)

Úvodní poznámka překladatelky

Autorka této knihy, norská novinářka Erika Fatlandová, vystudovala ruštinu a při svých cestách v roce 2013 tento jazyk využívala jako základní komunikační prostředek. Proto také většinu vlastních jmen osobních i místních přepisuje podle jejich ruských nebo rusifikovaných podob, ovšem tam, kde jí norština dovoluje přiblížit se fonetické podobě středoasijských jmen, využívá například písmeno *h*, které ruština postrádá.

Její rozhodnutí je bezpochyby praktické, neboť pravopisný chaos panující v postsovětských zemích Střední Asie je jen další sférou, v níž se odráží složitý vývoj tohoto regionu.

Středoasijské jazyky se v různých časech zapisovaly různými písmi, část z nich až do moderní doby žádnou spisovnou formu neměla.

Během sovětské nadvlády se v tomto prostoru prosazovala ruština a středoasijské jazyky (turkické i indoevropské) se zapisovaly azbukou. Po rozpadu Sovětského svazu se některé země rozhodly svůj odstup od sovětských poměrů více či méně demonstrovat i odklonem na poli jazyka.

Jako první se používání azbuky zřekl Turkmenistán (první pravopisná reforma zde proběhla už v roce 1993), proto v této knize uvádím turkmenská vlastní jména v místní podobě. V Kyrgyzstánu a Tádžikistánu se zatím azbuka stále používá, tádžická vlastní jména jsou zde transkribována s ohledem na jejich fonetickou podobu, zatímco v Kazachstánu je přechod k používání latinky aktuální záležitostí a pravopis není dosud ustálen.

V Uzbekistánu se oficiálně píše latinkou, ale běžná je i azbuka. Některá uzbecká toponyma, typicky názvy starobyklých měst a staveb, mají také historickou (perskou) formu. Kvůli historickému kontextu, ve kterém se jména vyskytují zejména

v kapitolách *Hledání ztraceného času* a *Perly na hedvábné stezce*, jsem se rozhodla dát přednost historickým formám, zároveň pro úplnost uvádím i formu současnou, uzbeckou.

Středoasijská toponyma mají často vlastní ruskou nebo rusifikovanou podobu. Všude, kde je to možné, uvádím formy současné, nerusifikované, ovšem tam, kde by to s ohledem na historický kontext působilo nemístně – jako například u Semipalatinsku (kazašsky Semej), který se vyskytuje ve vyprávění o Dostojevském a o jaderných zkouškách, používám stejně jako autorka ruské jméno tohoto města.

Počeštěné formy používám u všech metropolí, tak jak je v českém kontextu běžné, a u míst, se kterými se čeští čtenáři mohou setkávat v historické literatuře (Merv, Buchara, Chiva, Samarkand, Kokand).

Za pomoc s přepisy turkických jmen a obecné poučení o aktuální situaci vzhledem k používání azbuky děkuji Petru Kučerovi, za pomoc s přepisy tádžických a jagnóbských jmen děkuji Lubomíru Novákovi a za přepisy arabštiny patří díky Jitce Jeníkové. Všem třem děkuji především za nezištný přístup a uctivě smekám před jejich erudicí.

Skutečnosti popsané v této knize odrážejí stav v roce 2013, kdy autorka uskutečnila obě své cesty po postsovětských zemích Střední Asie. S jejím svolením jsem aktualizovala informace na začátku jednotlivých kapitol týkající se počtu obyvatel a současné hlavy státu. Stručné shrnutí nejdůležitějších událostí od roku 2014 autorka poskytuje v doslovu.

Daniela Mrázová

BRÁNA DO PEKLA

Zabloudila jsem. V záři plamenů šlehaících z kráteru pobledlo i hvězdné nebe a veškeré stíny pozbyly světla. Ohnivé jazyky syčí; jsou jich tu tisíce. Některé veliké jako koně, jiné nepatrné jako kapky vody. Tváře mi zalévá hebké teplo, z nasládlého pachu se mi zvedá žaludek. Z okraje kráteru se uvolňuje několik kamenů a nezvučně se kutálí do ohně. Couvám o pár kroků tam, kde je půda pevnější. Chladná pouštní noc nevoní ničím.

Hořící kráter vznikl nešťastnou náhodou v roce 1971. Světští geologové se domnívali, že tato oblast ukrývá bohaté zásoby zemního plynu, a tak zahájili zkušební vrty. Plyn podle předpokladů našli, dokonce ve značném množství, a začala se plánovat těžba ve větším měřítku. Jenže jednoho dne země pod vrtem pukla a rozšklebila se do strašidelného úsměvu: přes šedesát metrů dlouhého a dvacet metrů hlubokého. Z kráteru se valil smrdutý metan. Práce na všech zkušebních vrtech se odložily na neurčito, vědci se sbalili a tábor u vrtů vyklidili. Kvůli místním obyvatelům, kteří si na kilometry daleko museli zacpávat nosy, aby se dusivého metanu nenadýchali, úřady rozhodly, že se plyn zapálí. Geologové předpokládali, že plameny po několika dnech samy pohasnou.

Po patnácti tisících třech stech dnech, tedy o více než čtyřicet let později, oheň v kráteru plápolá stejně zběsile. Místní

překřtili díru na Bránu do pekla. Ostatně po všech zdejších obyvatelích je veta. Vesnici o tři sta padesáti duších přikázal vyklidit sám první turkmenský prezident, jelikož chtěl turisty mířící ke kráteru ušetřit pohledu na nuzné podmínky místních vesničanů.

Ovšem po Prvním prezidentovi už je také veta. Zemřel pouhé dva roky poté, co zrušení dotyčné vesnice nařídil. Jeho následovník, zubař, zase rozhodl, že se kráter zaplombuje, nicméně dosud nikdo nehnul ani prstem, natožpak lopatou, aby Bránu do pekla zaházel, takže metan ze svého zdánlivě nevyčerpatelného podzemního zdroje tisíci trhlíčkami uniká dál.

Tma mě pohlcuje. Vidím jen tančící plameny a vlnící se průhledný plyn, který nad kráterem vytváří jakousi kapuci. Nemám ponětí, kde se nacházím. Po chvíli konečně dokážu rozpoznat kameny, hřebeny kopců a hvězdy. Stopy pneumatik! Jdu po nich sto metrů, dvě stě metrů, tři sta metrů; pomalu a nejistě tápu vpřed.

Z odstupu je plynový kráter takřka krásný: tisíce plamenů splývají v jediný podlouhlý oranžový táborák. Kráčím rozvážně, sleduju vyjeté koleje a najednou narážím na další, a ještě jedny, kříží se a vtom je jich tolik, že mi nestojí za to je od sebe odlišovat: jestli jsou čerstvé, hluboké a vlhké, nebo vyschlé, rozpadlé a nezřetelné. Hvězdy hemžící se na nebeské klenbě jako svatojanské mušky mi moc nepomáhají. Nejsm žádný Marco Polo, jsem cestovatelka z 21. století a umím se orientovat jen podle navigace v mobilu. Můj iPhone však odpočívá vybitý v kapse kalhot, od se něj pomoci nedočkám. A i kdybych měla plnou baterii a dobrý signál, byla bych ztracená zrovna tak. V poušti nejsou žádné ulice a ani na mapě na displeji se nenacházejí žádné orientační body, kterých bych se mohla chytit.

Nocí problesknou dvě světla. Auto se rychle blíží, rachot motoru mi připadá skoro brutální. Za temnými okénky vozu

vytuším čepice se štítky a uniformy. Viděli mě? V záchvatu stihomamu mě napadne, že si jedou pro mě. Překročila jsem hranice této země, jedné z nejuzavřenějších zemí na světě, na základě nepravdivých informací. Ačkoli neustále pečlivě vážím slova a nikomu jsem nesvěřila, proč tu jsem, nejspíš už to beztak dávno pochopili. Sem žádní studenti na zájezd s průvodcem sami nejezdí. Někdo mě jen zlehka postrčí a navždy zmizím, sežehlá na prach v předpekli.

Čelní světlomety auta mě oslepí a pak se vytratí stejně rychle, jako se objevily.

Nakonec udělám jedinou rozumnou věc. Zamířím na nejvyšší kopec v okolí a v šedavé tmě se vyškrábu na vrchol. Z něj připomíná Brána do pekla žhavou tlamu. Od kráteru se táhne poušť na všechny strany, podobná melancholické patchworkové dece. Na chvíli si připadám jako jediný člověk na celé zeměkouli. Ta představa mě kupodivu povzbudí.

Pak uvidím táborový oheň, náš ohýnek, a neochvějně zamířím tím směrem.

TURKMENISTÁN

Rozloha: 491 210 km²

Počet obyvatel: 5 700 000

(údaj z roku 2020)

Hlavní město: Aščabad (Aşgabat)

Prezident: Gurbanguly

Berdimuhamedow (od roku 2007)

LIDÉ V SUTERÉNU

Brána 504. Muselo dojít k omylu. Všechny ostatní brány měly číslo začínající dvojkou: 206, 211, 242. Co když jsem na nesprávném terminálu? Nebo ještě hůře – na nesprávném letišti?

Na Atatürkově letišti v Istanbulu se střetává Východ se Západem. Cestující se mísí v pestrý dav: jsou tu poutníci mířící do Mekky, opálení Švédové třímající v ruce igelitové tašky z bezcelních obchodů, v nichž se jim boulí lahve vodky Absolut, byznysmeni v tuctových oblecích i bílé oděny šajchové doprovázené černě oděnými manželkami, které jsou ověšené taškami z exkluzivních evropských obchodů s designovým zbožím. Žádné jiné aerolinky na světě nevypravují lety do tolika zemí jako Turkish Airlines a cestující, jejichž cílem jsou podivné metropole s cizokrajnými jmény, musejí zpravidla počítat s mezipřistáním právě tady. Turkish Airlines létají do Kišiněva, Džibuti, Ouagadougou i Usinsku. A také do Ašchabadu, kam mám namířeno já.

Na konci dlouhé chodby jsem konečně spatřila ono zaslíbené číslo. 504. Cestou k bráně, která se zdánlivě vzdalovala, čím více jsem se k ní blížila, dav lidí postupně prořídil. Až jsem zůstala sama, na samém okraji terminálu, v zákoutí Atatürkova letiště, kam zavítal jen málokdo. Chodba končila širokým schodištěm. Seběhla jsem po něm a ocitla se ve světě pestrobarevných hidžábů, hnědých čepic z ovčí kožešiny,

sandálů a kaftanů. Tady jsem se lišila já ve své nepromokavé bundě a teniskách.

Vtom ke mně vyrazil tmavovlasý muž s úzkýma očima. V rukou držel balík o velikosti sedáku pohovky, pečlivě omotaný hnědou lepicí páskou. Prý jestli bych mu s ním nemohla pomoci? Tvářila jsem se, že nerozumím rusky. *Sorry, sorry*, zamumlala jsem, ani jsem se nezastavila. Co je to za chlapa, když si nedokáže odnést svoje zavazadla sám? Muže hned začaly bránit dvě ženy středního věku, na sobě měly fialové bavlněné šaty až na zem a kolem hlavy omotané šátky ve stejném odstínu: Vždyť toho snad po mně nechce tolik? To mu prostě nemůžu vyhovět? Vrtěla jsem hlavou: *No, sorry, sorry*, a spěchala jsem dál. Ani nápad, že bych pomohla úplně cizímu Turkmenovi s jeho podezřelým balíkem. V hlavě se mi rozezněl poplach.

Sotva jsem urazila pět šest metrů, už mě zastavili zas. Tentokrát mě chytila za ruku štíhlá dvacátnice v červených šatech až po paty. Jestli bych prý nebyla té dobroty a nepomohla jí maličko se zavazadly? Jen maličko?

Něť! vyhrkla jsem rezolutně a vyškubla se jí.

Až v odletové čekárně jsem pochopila, o co jde: prakticky všichni cestující měli příliš mnoho palubních zavazadel a vstup do brány hlídali přísně se tvářící zaměstnanci letecké společnosti vyzbrojení váhami. Jakmile cestující bránou prošli, odtrhli z nich hlídači balíčky, které měli ti zoufalci páskou přilepené pod oblečením k tělu.

Tyhle ženy dokázaly pod své dlouhé šaty ukrýt prakticky cokoli. A když se pak břemen zbavovaly, jen se hihňaly a nebdaly příliš na to, že je letušky nachytaly při podvádění. Hlavně že už jsou uvnitř.

Záhada však zůstávala nerozluštěna: Proč mají sakra všichni tolik palubních zavazadel? Jedna letuška za přepážkou si nejspíš všimla, že se tvářím zmateně, a chápavě na mě kývla a pokynula mi, abych přišla blíž.

„To jsou obchodnice,“ oznámila mi. „Létají do Istanbulu přinejmenším jednou za měsíc a nakupují tu zboží, které pak se ziskem prodávají na trhu v Ašchabadu. Skoro všechno, co se prodává v Turkmenistánu, pochází z Turecka.“

„Proč to nezabalí do kufrů? Copak se bojí, že se jim zavazadla cestou ztratí?“ zeptala jsem se.

Letuška se dala do smíchu.

„Kdepak! Kufry mají samozřejmě taky!“

Nástup do letadla proběhl důstojně. Cestující s nadměrným počtem příručních zavazadel, což byla většina, museli přelepit laciné koženkové tašky páskou a nechat je odbavit jako běžná zavazadla. Ovšem na palubě panoval chaos. Ženy se usazovaly tam, kam se jim hodilo, třebaže tím vzbuzovaly hlasité protesty mužů s bílými plnovousy, oděných v kaftanech. A do každé stížnosti se vměšovalo dvacet dalších pasažérů či pasažérek.

„V případě nesrovnalostí ohledně místa k sezení laskavě přivolejte palubní personál,“ vyzvala cestující jedna letuška palubním rozhlasem, ale to nikoho ani nenapadlo. Uvázla jsem mezi kaftany a bavlněnými šaty, a tak mi nezbývalo než se středovou uličkou trhaně posouvat dál. Masou těl se prodírala letuška a protáčela přitom panenky.

Na mém sedadle s číslem 17F seděla autoritativně vypadající žena středního věku ve fialových šatech.

„To bude asi omyl, tohle je moje místo,“ informovala jsem ji rusky.

„Přece byste nerozdělila tři sestry?“ pokývla žena ke dvěma matronám na sousedních sedadlech. Byly jí k nerozeznání podobné. Všechny tři na mě upřely zrak.

Vytáhla jsem palubní vstupenku, ukázala jsem na číslo a pak na sedadlo.

„Tohle je moje místo,“ zopakovala jsem.

„Přece byste nerozdělila tři sestry?“ zopakovala zase ta autoritativní.

„A kam si mám sednout? Tohle je zkrátka moje místo.“

„Můžete si sednout tamhle.“ Žena ukázala na volné sedadlo před námi. Když jsem otevřela ústa k dalšímu protestu, věnovala mi opět pohled, který oznamoval: *Přece byste nerozdělila tři sestry?*

„To ale není u okénka,“ zabručela jsem a poslušně jsem se usadila tam, kam mi autoritativní žena ukázala. Přece bych nerozdělila tři sestry. A především se mi nechtělo strávit čtyři hodiny vedle dvou z nich. Když se objevil právoplatný majitel sedadla, na které jsem byla vykázána, poslala jsem ho za sesterskou trojicí dozadu. Muž okamžitě vzdal jakékoli pokusy o vyjednávání a šel se porozhlédnout po nějakém jiném místě v zadní části trupu. A zatímco letadlo už rolovalo po dráze, uličkou se stále sem tam kymácela čtveřice odehnaných mužů ve snaze najít volné místo k sezení.

Většinou usínám, jakmile se podvozek letadla odlepí od země, ale tentokrát jsem oka nezamhouřila. Spolucestující po mém boku páchl alkoholem a ze spánku hlasitě mlaskal. Žena sedící vzpřímeně u okénka netrpělivě ťukala do obrazovky před sebou. A třebaže nenacházela nic zajímavého, nezdávala se a horečně ťukala dál.

Abych zabila čas, zalistovala jsem útlým turkmenským slovníčkem, který jsem si sbalila na cestu. Pro jazyky, jimiž se hovoří v ostatních zemích, kam jsem měla namířeno, existovaly rozsáhlé kurzy pro samouky s příslušnými učebnicemi, cvičebnicemi a DVD a v záchvatu troufalosti jsem si je pořídila rovnou všechny. Ovšem k turkmenštině jsem sehnala jen tenhle skromný sešitek, který představoval způli slovník a způli příručku pro přežití. Druhá část se totiž věnovala užitečným frázím jako *Jste vdaná? Ne, vdova. Nerozumím, mluvte prosím pomaleji.* Autor příručky čtenáře postupně seznamoval s případnými problémy, které by mohly návštěvníka na cestě touto zemí potkat: *O kolik hodin je letadlo opožděné? Jezdí ten výtah? Prosím zpomalte!* Část věnovaná hotelům vzbuzovala

důvodné obavy: *Toaleta je ucpaná. Voda neteče. Proud nejde. Vypnuli plyn. Okno se nedá otevřít/zavřít. Klimatizace nefunguje.* Po obecných, ale nijak nebezpečných problémech se autor rozhodl zajistit slovní zásobu pro řadu krizových situací, které by mohly nastat, od *Chyťte zloděje!* a *Zavolejte sanitku!* k všeobecně užitečným frázím typu *Já to neudělal!* a *Nevěděl jsem, že se to nesmí!*. Zcela ke konci byla jedna krátká, ovšem důležitá kapitola věnovaná tématu *Kontrolní stanoviště*. Navrčela jsem se fráze *Nestřílejte!* a *Kudy je nejbliž ke státní hranici?* a pak jsem knížečku odložila.

Žena u okénka přestala hledat něco zajímavého na obrazovce a usnula s otevřenými ústy, z nichž se linulo chrápání. Kochala jsem se večerními červánky. V následujících osmi měsících jsem měla navštívit pět zemí, které patří k nejnovějším na světě: Turkmenistán, Kazachstán, Tádžikistán, Kyrgyzstán a Uzbekistán. Když se v roce 1991 rozpadl Sovětský svaz, poprvé v dějinách získaly tyto země samostatnost. Od té doby o nich není moc slyšet. Třebaže jejich celková rozloha přesahuje čtyři miliony kilometrů čtverečních a žije zde více než šedesát pět milionů lidí, pro většinu z nás je tato oblast naprosto neznámá.

Paradoxně nejvíce se o její „propagaci“ na Západě zasloužil britský komik Sacha Baron Cohen. Jeho film *Borat: Nakoukání do americké kultury na obědnávku slavnou kazašskou národu* absolvoval vítězné tažení po evropských i amerických kinech. Cohen Boratovi přisoudil kazašský původ právě proto, že o Kazachstánu víceméně nikdo nikdy neslyšel. Tím získal i naprostou uměleckou svobodu. Scény, které se odehrávají v Boratově rodné kazašské vesnici dokonce ani nebyly natočeny v Kazachstánu, nýbrž v Rumunsku. V Rusku se *Borat* stal prvním nepornografickým filmem po rozpadu Sovětského svazu, jehož promítání bylo zakázáno. Kazašské úřady hrozily filmové společnosti žalobou, ovšem pak si musely přiznat, že taková soudní pře by pověsti státu uškodila ještě více.

Skutečnost, že naši nejdůležitější referenci k dotyčnému regionu ztělesňuje humoristická parodie, vypovídá o tom, jak velkou neznámou pro nás tato oblast zůstává: Kazachstán je co do rozlohy devátou největší zemí na světě, jenže celé roky po premiéře se o něm hovořilo jako o „Boratově vlasti“, a to i v seriózním zpravodajství.

Když už postsovětské státy ve Střední Asii vůbec někde dojdou zmínky, označují se souhrnně jako „Turkestán“. Pod tímto názvem byl region známý v 19. století. V norštině kromě toho máme jednoduché pojmenování „stány“ nebo se můžeme uchýlit k označení „Dalekostán“, inspirovanému filmy o kačeru Donaldovi. Slovo „stán“ pochází z perštiny a znamená místo nebo země. Turkmenistán tedy znamená země Turkmenů, zatímco název Turkestán lze přeložit jako země turkických národů. Navzdory společné příponě se všech pět „stánů“ od sebe téměř nápadně liší: Turkmenistán tvoří z více než osmdesáti procent poušť, zatímco více než devadesát procent rozlohy Tádžikistánu představují horské oblasti. Kazachstán natolik zbohatl těžbou ropy, plynu a nerostů, že nedávno projevil zájem pořádat zimní olympijské hry. I Turkmenistán se topí v ropě a zemním plynu, zatímco Tádžikistán je chudý jako kostelní myš. V mnoha tádžických městech a vesnicích fungují dodávky elektřiny pouze několik hodin denně a výhradně v zimě. Turkmenský a uzbecký režim jsou tak autoritářské a zkorumpované, že si zaslouží srovnání se Severní Koreou: neexistuje tu svobodný tisk a veškerou moc drží v rukou prezident. Naproti tomu v Kyrgyzstánu svrhli lidé úřadujícího prezidenta už dvakrát.

Ačkoli se těchto pět zemí od sebe značně liší, sdílejí společný osud a mají tentýž původ: takřka sedmdesát let, od roku 1922 do roku 1991, byly součástí Sovětského svazu, obřího společenského experimentu, jenž nemá v dějinách lidstva obdoby. Bolševici zrušili soukromé vlastnictví a další individuální práva. Cílem byla komunistická beztřídní společnost, a aby jí

dosáhli, neštítli se žádných prostředků. Bez výjimky všechny sféry společnosti prodělaly radikální změny. Ekonomika se řídila podle ambiciózních pětiletok, zemědělství prošlo kolektivizací a těžký průmysl se musel vybudovat od základů. Sovětská společnost představovala závratně rozsáhlý systém. Zájmy jednotlivce se podřizovaly prospěchu společenství: nuceně se tak stěhovaly celé národy a miliony lidí systém kvůli jejich náboženskému, intelektuálnímu nebo majetkovému původu označoval za „nepřátele národa“. Dotyční pak končili na popravišti nebo v pracovních táborech umístěných na výspách sovětského impéria, přičemž měli jen nevalné šance na přežití.

Vedle nesčetných utrpení způsobil socialistický experiment i katastrofu v životním prostředí. Přesto ne všechno v Sovětském svazu bylo stejně zlé. Bolševici razantně vsadili na vzdělávání a prakticky se jim podařilo vymýtit ngramotnost i v těch oblastech, kde byla dříve rozšířená, jako například ve Střední Asii. S obrovským nasazením budovali silnice a další infrastrukturu a postarali se i o to, aby všichni sovětské občané měli přístup jak ke zdravotní péči, tak k baletu, opeře i jiným sociálním a kulturním vymoženostem. Od Karélie na západě až po mongolské stepi na východě se člověk domluvil rusky, a kamkoli ho nohy donesly, všude vlály na stožárech rudé komunistické prapory. Od pobaltských přístavů po břehy Tichého oceánu se společnost řídila stejným ideologickým modelem, přičemž Rusové tvořili vládnoucí vrstvu nadřízených i vrcholných byrokratů. Za svého největšího rozmachu zabíral Sovětský svaz šestinu světové pevniny a na tomto území žilo více než sto etnických skupin.

Vyrůstala jsem v době, kdy se existence sovětského impéria už chýlila ke konci. Když jsem chodila do druhé třídy, švy tohoto obřího celku začaly praskat a vzápětí došlo k jeho úplnému rozpadu. V průběhu podzimu roku 1991 se mapa světa proměnila. Patnáct republik, které dosud tvořily Sovětský svaz,

známý také jako Svaz sovětských socialistických republik neboli SSSR, tento svazek opustilo a takřka přes noc se stalo nezávislými státy. Během pár měsíců přibylo ve východní Evropě šest zemí: Estonsko, Lotyšsko, Litva, Bělorusko, Ukrajina a Moldavsko. Jak už bylo řečeno, Střední Asie se rozrostla o pět nových států: Kazachstán, Kyrgyzstán, Uzbekistán, Tádžikistán a Turkmenistán. A na Kavkaze spatřily světlo světa tři nové země: Gruzie, Ázerbájdžán a Arménie.¹

Dne 26. prosince 1991 byl Sovětský svaz formálně rozpuštěn.

Staré mapy však zůstaly srolované ve třídách po celou moji školní docházku. V pravidelných intervalech učitel vždy jednu z nich rozbil a nové státy nám ukazoval, jenže na mapě je neoddělovaly žádné hranice. Rok za rokem jsme se museli vyrovnávat s existencí fiktivní hranice této obrovské supervelmoci, která už neexistovala, a s neviditelnými, ale navýsost skutečnými hranicemi nových zemí. Pamatuju si, jak mě fascinovala velikost i geografická blízkost Sovětského svazu. V samotném jméně zaznívala minulost, podobně jako v pojmenování „Jugoslávie“ či „druhá světová válka“, přitom byl tento stát našim bezprostředním sousedem.

Moje první setkání s někdejším Sovětským svazem se uskutečnilo ve společnosti velké skupiny finských důchodců. Poslední ročník střední školy jsem totiž trávil na gymnáziu v Helsinkách a podařilo se mi získat levný lístek na autobusový zájezd do Petrohradu. Už samotná pohraniční kontrola probíhala ve vážném duchu: do našeho autobusu pětkrát za sebou nastoupili ozbrojení vojáci, aby nám zkontrolovali

1 Čečensko a ostatní severokavkazské republiky naopak zůstaly součástí Ruska. Za dob Sovětského svazu, kdy neměly status plnohodnotných sovětských republik, byly pouze autonomními sovětskými socialistickými republikami podřízenými Ruské sovětské federativní socialistické republice. Takových autonomních sovětských republik existovalo čtyřicet čtyři a nezávislost nezískala v roce 1991 žádná z nich.

pasy a víza. Když jsme zastavili na oběd ve Vyborgu, ne jeden můj finský spolucestující propukl v pláč.

„Bývalo to tak krásné město,“ poznamenala jedna žena.

V meziválečném období býval Vyborg druhým největším finským městem, ale po druhé světové válce se Finové museli této části Karélie vzdát ve prospěch Sovětského svazu. Úpadek byl zřetelný na každém kroku: z fasád domů opadávaly velké kusy omítky, chodníky byly samá díra a lidé ve smutném tmavém oblečení se tvářili stroze a vážně.

V Petrohradu nás ubytovali v betonové kostce. Díky širokým bulvárům, ošuntělým trolejbusům, klasicistním domům v pastelových barvách a nezdvorným prodavačům vstupenek na nás město působilo zároveň hluboce dojímavě i nepřátelsky; bylo současně ohavné a krásné, odpudivé a lákavé. Pomyšlela jsem si, že sem se už nikdy v životě nevypravím, ale jakmile jsem se vrátila do Helsinek, nakoupila jsem si učebnice ruštiny a v průběhu nadcházejících let jsem drtila slovíčka a pády, bojovala jsem s dokonavým a nedokonavým videm a před zrcadlem trénovala měkké a znělé souhlásky. Cest přibývalo: do Petrohradu a do Moskvy, ale také do okrajových končin někdejšího Sovětského svazu, na severní Kavkaz, na Ukrajinu a do Moldavska, do vzpurných republik Abcházie a Podněstří. Všude, od hornaté Osetie až po palmami porostlý Krymský poloostrov, od ospalého Kišineva až po dopravní zácpy v Moskvě byly viditelné stopy Sovětského svazu. Sovětský svaz se otiskl do budov i lidí a kvůli němu se všechna místa podobala jedno druhému bez ohledu na to, kolik stovek kilometrů je oddělovalo.

Třebaže názor na Putina a současné Rusko se pohyboval na škále od hlubokého obdivu až po pocit bezmoci a odpor, úplně všude jsem se setkávala se stejnou nostalgií. Prakticky všichni, kteří byli dost staří na to, aby si Sovětský svaz pamatovali, toužili po tehdejších dobách. Zpočátku mě to překvapovalo, protože ve škole jsme se učili pouze o pracovních

táborech, deportacích a sledování, o zoufale neúčinném ekonomickém systému a ekologických katastrofách, nikdo nám nevyprávěl o letenkách, které byly skoro zadarmo, o dotovaných lázeňských pobytech u moře pro vyčerpané dělníky, o bezplatných mateřských i základních školách pro všechny, nemluvě o všech těch dobrých zprávách v médiích. Až do Gorbáčovovy vlády překypovaly noviny a televizní zpravodajství radostnými novinkami a pozitivními tématy. Podle státem ovládaných médií se v Sovětském svazu všechno dařilo, kriminalita neexistovala, nikdy nedocházelo k žádným nehodám a triumfy s každým rokem dosahovaly dalších výšin.

Čím více jsem do Ruska a někdejšího Sovětského svazu jezdila, tím větší zvědavost ve mně vzbuzovaly okrajové části této říše. Mnohé národy v oblastech, které Rusko kolonizovalo v 19. století a později si je podmanil i Sovětský svaz, se od Rusů velice lišily, a to jak vzhledem a jazykem, tak životním stylem, kulturou a náboženským vyznáním.

V obzvláštní míře to platilo pro národy ve Střední Asii: když do jejich nejsevernějších oblastí, do dnešního Kazachstánu, Kyrgyzstánu a Turkmenistánu, přišli Rusové, většina místních obyvatel kočovala. Neexistovaly tu žádné opravdové státní struktury – společnost byla volně organizována podle klanové příslušnosti. Na jihu, v dnešním Uzbekistánu a Tádžikistánu, sice lidé nebyli nomádi, ale po dlouhá staletí žili natolik odděleně od ostatního světa, že společnost v mnoha ohledech stagnovala. Feudální chanáty v Chivě a Kokand a rovněž emirát Buchara, které jsou dnes součástí Uzbekistánu, se tak pro ruské vojáky staly snadnou kořistí. Nomádi i ostatní obyvatelé Střední Asie byli povětšinou muslimského vyznání. V ulicích Samarkandu a Buchary chodily ženy tradičně zahalené a mnohoženství bylo rozšířené i mezi nomády. V 11. století představovala města jako Buchara a Samarkand důležitá střediska vědy a kultury, ale při příchodu Rusů už byla doba intelektuálního rozkvětu dávno minulostí: před

sto lety uměl ve Střední Asii číst jen málokdo a hrstka škol, které se tam nacházely, se věnovala zejména náboženským studiím.

V minulosti si území Střední Asie podmanilo mnoho národů, od Peršanů a Řeků až po Mongoly, Araby a Turky.² Tyto neutuchající invaze byly cenou, kterou museli místní obyvatelé zaplatit za polohu uprostřed spojnice mezi Východem a Západem. Právě díky této poloze tolik středoasijských měst zažívalo rozkvět v dobách před více než tisíci lety, kdy se dařilo obchodu s hedvábím mezi Asií a Evropou.

Až do dnešního dne přesto žádná cizí mocnost nezasáhla do každodenního života středoasijských národů tak důkladně a systematicky jako sovětská nadvláda. Za carského Ruska zajímal Rusy ponejvíce ekonomický zisk plynoucí z rozvoje bavlníkových plantáží a ze středoasijských trhů, takže se do života místních lidí vměšovali jen v malé míře. Bucharský emír si dokonce směl ponechat trůn, dokud přijímal ruské rozkazy. Oproti tomu sovětská moc se řídila odlišnými a mnohem ambicióznějšími plány: měla za úkol proměnit utopii ve skutečnost. Během několika málo let byly středoasijské národy přinuceny opustit tradiční společnost založenou na příbuzenských vztazích a udělat krok až k drsnému socialismu. Změnit se mělo všechno, od písma až po postavení žen ve společnosti, a pokud to nešlo jinak, přicházela ke slovu síla. Během těchto drastických změn Střední Asie

2 Jednotlivé definice Střední Asie se navzájem liší, často se k tomuto území přiřazuje i Afghánistán a některé části Ruska a Číny. V encyklopedii *Storie norské leksikon* se Střední Asie definuje jako „bezodtoká náhorní oblast v asijském vnitrozemí, s hranicemi tvořenými pohořím Altaj, Sajanskými horami a Jabloňovým hřbetem na severu, Transhimálajem na jihu a pohořími Karákóram, Pamír a Ťan-šan na východě“. Země, kterým se věnuje tato kniha, Turkmenistán, Kazachstán, Tádžikistán, Kyrgyzstán a Uzbekistán, se však do moderních definic Střední Asie zahrnují vždy, a pokud není uvedeno jinak, odkazují v této knize souhrnnými pojmy „Střední Asie“ a „středoasijský“ právě na tyto země.

ve skutečnosti mizela z mapy světa. Za sovětské nadvlády se rozsáhlé části regionu hermeticky uzavřely před jakýmkoli pohledem zvenčí.

Jaké stopy zanechaly komunistické časy v těchto zemích, v lidech, kteří zde žijí, ve městech i v přírodě, co z původní kultury přežilo a co se z doby před Sovětským svazem dochovalo? A především jak se dařilo Turkmenistán, Kazachstán, Tádžikistán, Kyrgyzstán a Uzbekistán v letech po pádu sovětského impéria?

S těmito otázkami v poznámkovém bloku jsem nasedala na letadlo mířící do Ašchabadu. Svou cestu jsem se rozhodla zahájit právě v Turkmenistán, protože ten představoval největší nejistotu. Tento stát navštíví každý rok jen několik tisícovek turistů a požadavky k udělení víza jsou přísné. Do země se prakticky nedostanou zahraniční novináři a ti, kteří akreditaci získají, jsou dvacet čtyři hodin denně pod dohledem. Do žádosti o vízum jsem uvedla, že jsem studentka, což v podstatě nebyla lež, protože moje imatrikulace na univerzitě v Oslu v tu dobu stále platila. Pak jsem si několik měsíců vyměňovala e-maily s cestovní kanceláří, načež mi dva týdny před plánovaným odjezdem potvrdili, že pozvání je v pořádku. Konečně jsem si mohla objednat letenky a začít se připravovat na cestu.

Vždy po dvou hodinách letu nocí jsme si mohli posunout hodinky o jednu hodinu vpřed, a když stroj začal zpomalovat a klesat, na východě už žhnulo slunce. Jakmile se kola podvozku dotkla země, všichni cestující si rozeznali bezpečnostní pásy. Palubní personál dávno rezignoval a nestálo mu za to hubovat muže v kaftanech potácející se středovou uličkou ve snaze najít svá kabinová zavazadla. V oválném plastovém okénku jsem rozeznávala nový letištní terminál pokrytý bílým mramorem, který se teď blyštěl v ranním slunci.

Ještě nikdy v životě jsem si nepřipadala tak daleko od domova.

MRAMOROVÉ MĚSTO

Všechn ten mramor mě oslepoval. Obytné věžáky připomínaly zasněžený les, byly vysoké a vznešené, ale neosobní. Kam se člověk podíval, všude viděl totéž: zářivý bílý mramor. Fotografovala jsem jako naspeedovaný Japonec, okénkem auta i za jízdy. Později se ukázalo, že většina snímků je nepoužitelná.

Silnice vedoucí mezi věžáky byla hodna ropné velmoci: osm pruhů osvětlených bílými, speciálně konstruovanými lampami. Automobily se bez výjimky leskly čistotou, ovšem daly by se spočítat na prstech jedné ruky. Jasně převažovaly mercedesy. Na širokých chodnících nebyla k vidění ani noha, jen tu a tam policista vybavený obuškem s červeným světlem, jímž zastavoval každé druhé vozidlo, pravděpodobně z čiré nudy.

Jako by všechno v tomto městě patřilo do budoucnosti, dokonce i autobusové zastávky vybavené klimatizací. Chyběli tu však lidé budoucnosti. Kontrast se zmatkem panujícím v letadle byl nápadný: nákladné mramorové věžáky představovaly jen prázdné schránky, ulice zely prázdnotou. Pouze v příkopě se hemžili lidé. Hrstka shrbených dělnic v oranžových vestách a s obličejí zakrytými před sluncem se důkladně činila, aby město zůstalo bez poskvrnky. Ženy vypadaly jako geriloví vojáci, sekaly trávu, hrabaly, zametaly a kopaly.

„Z Ašchabadu se stalo velice krásné město, díky našemu prezidentovi,“ poznamenal řidič Aslan, bledý třicátník, otec

tří malých dětí. Poslední tři slova vyhrkl rychle, jako nějakou automatickou doložku, tak jako muslim dodává: *mír s ním*, kdykoli vyřkne Prorokovo jméno, anebo jako my ze sebe chrlíme zdvořilostní fráze typu *mockrát děkuju* nebo *rádo se stalo*. Postupně jsem zjistila, že takových prezidentských frází existuje mnoho a všechny se vyslovují se stejnou samozřejmou vážností.

Ašchabad je vystavěný tak, aby každý, kdo ho navštíví, zaplapal po dechu. „Podívej, co jsme dokázali!“ křičí mramorové budovy. „Koukni se na nás, tak už se koukni!“ Dění v této pouštní středoasijské zemi se sice běžně neocitá v hledáčku světových médií, ovšem redakce *Guinnessovy knihy rekordů* do těchto excentrických končin svůj zrak upřela už dávno. Vloni oslavili obyvatelé metropole další rekord: oficiálně dosáhl Ašchabad nejvyššího počtu mramorových fasád v poměru k celkové rozloze města. Zásoby mramoru v italské Carrare se údajně tenčí právě kvůli nenasytným Turkmenům toužícím po tomto bělostném kameni. Už dříve se obyvatelé Ašchabadu mohli chlubit tím, že žijí ve městě s největším vodotryskem na světě, ačkoli více než osmdesát procent Turkmenistánu pokrývá poušť. Za osmiproudými městskými dálnicemi se na všechny strany táhnou nehostinné písčité duny, zatímco mezi bílými mramorovými zdmi tryskají proudy vody. Kamkoli člověk vkročí, klokotavě tu zurčí tekoucí voda. Kromě toho se v Ašchabadu nachází nejvyšší kryté ruské kolo na světě. Je umístěné v prosklené konstrukci jako z pohádky, dosahuje výšky 46,7 metrů a uzavřené kabinky v něm pomalu putují dokolečka. Komunikační a vyhlídková věž ve tvaru hvězdy, vysoká 211 metrů, představuje největší architektonické ztvárnění hvězdy na světě. Jednu dobu také v Ašchabadu stával nejvyšší vlajkový stožár na světě, ale tento rekord už dávno překonaly další bývalé sovětské republiky.

Italský mramor se využívá jen na nejprestižnější projekty. Luxusní obytné věžáky proto pokrývá poněkud obyčejnější

druh tohoto kamene, nicméně bez mramoru se neobejdou. Oproti tomu pro ministerstva, přepychové mešity a prezidentské paláce je dost dobrý pouze ten nejdražší a nejexkluzivnější kámen. Všechny výstavné budovy navrhuje a staví zahraniční společnosti, většinou francouzské a turecké. Inženýři si dávají zvlášť záležet na tom, aby různým ministerstvům vtiskli charakteristický vzhled: na střeše ministerstva zahraničí stojí bílý glóbus a budova ministerstva školství má tvar pootevřené knihy. Sídlo fakulty zubního lékařství získalo podobu zubu, pravděpodobně na návrh Nového prezidenta, který vystudoval stomatologii. I ministerstvo informací má tvar knihy, tentokrát však zcela otevřené. Úplně nahoře na pravé straně září jako iluminovaná iniciála zlatý profil Prvního prezidenta.

Oba prezidenti jsou v Turkmenistánu všudypřítomní. Dodnes stojí ve všech turkmenských městech zlaté sochy Türkmenbaşyho, který byl prvním prezidentem země po rozpadu Sovětského svazu až do své smrti v roce 2006. Sochy jsou rozeté i po metropoli a jedna druhé se podobají jako vejce vejci: vzpřímený byrokrat v obleku s kravatou s pevnými vizionářskými rysy. Jeho nástupce Gurbanguly Berdimuhamedow, známý jako Nový prezident, si vybral modernější zpodobnění: portrétní fotografii. Po celém hlavním městě visí obří portréty jeho otcovské tváře. Na všech se náznakem usmívá jakýmsi mystickým úsměvem podobným výrazu Mony Lisy. Na jeho podobenku jsem narazila už při vízové kontrole na letišti a zakrátko jsem ji uviděla znovu u vjezdu do města a pak i v hotelové recepci, kde byla tomuto účelu vyhrazena celá stěna. V Turkmenistánu nejste nikdy sami, bez ohledu na pusté ulice. Prezidenti vás sledují.

Vyklonila jsem se z okénka a mačkala spoušť, až mě ukazováček rozbolel a nakonec mi znečitlivěl, zvěčňovala jsem poloviční glóbus, zlaté kupole, prázdné osmiproudé silnice. Aslan ochotně zpomaloval, ale nikdy zcela nezastavil, a pokud na

ulici uviděl větší počet policistů, poprosil mě, abych fotoaparát úplně odložila. Z obskurních bezpečnostních důvodů bylo přísně zakázáno fotografovat takzvané strategické stavby, jako prezidentské paláce nebo bombastické vládní budovy. Také bylo nelegální pořizovat snímky administrativních sídel, kterých se zde vyskytovalo mnoho. Pamětihodnosti a památníky různých výročí jsem si však mohla zvětšovat podle libosti. Každíčkový milník v historii nezávislého Turkmenistánu reprezentovaly velkolepé sochy a fontány: páté výročí nezávislosti, desáté výročí, patnácté výročí i dvacáté. Všechna jubilea se zřetelně otiskla do podoby města. Památník nezávislosti symbolizoval odtržení v roce 1991, zatímco Památník ústavy oslavoval mladou turkmenskou ústavu. Národ toho měl hodně co dohánět a také disponoval velkým prostorem, který bylo třeba zaplnit. Sovětské úřady v Moskvě nikdy nepovažovaly Ašchabad za prioritu. Rusové tu v roce 1881 založili kasárna a postupně v poušti vyrostlo moderní město. V roce 1948 se při silném zemětřesení celá metropole během několika vteřin proměnila v trosky. O život přišly stovky tisíc lidí. Sovětské úřady město znovu vybudovaly, ale bez přílišného nadšení. Nechaly postavit klasické paneláky z šedivého betonu, dopravily sem součásti povinného zábavního parku s autodromem a ruským kolem, nechaly upravit pár zelených ploch a znovu otevřely místní muzeum s obligátní sbírkou vycpanin a střepů. Dnes by však sovětský urbanista své vlastní město ani nepoznal.

„Tady máme olympijskou vesničku,“ objasnil mi Aslan, když jsme projížděli kolem další řady mramorových mastodontů. Na bílých zdech visely obří plakáty se snímky rychlobruslařů a medailového ceremoniálu. *„Díky prozíravosti našeho prezidenta je už dostavěný plavecký bazén, rychlobruslařská hala je také hotová, i byty, ve kterých budou olympionici bydlet.“*

„Nevěděla jsem, že Turkmenistán bude pořádat olympijské hry,“ podivila jsem se.

Aslan se na mě dotčeně podíval.

„Budeme v roce 2017 hostit asijské halové olympijské hry,“ vysvětlil mi.

Netušila jsem, že Asie pořádá vlastní olympijské hry, ale nic jsem neřekla. Ještě nenastala ani doba oběda, a já už jsem byla úplně vyčerpaná. Na fotoaparátu červeně blikala kontrolka značící vybitou baterii. Obvykle si cesty plánuju sama, ale v tomto případě jsem se stala otrokyní denního programu cestovní kanceláře. Kromě návštěvníků, kteří přijedou na krátká tranzitní víza, musejí všichni turisté mířící do Turkmenistánu svěřit plánování svých cest do rukou pověřené státní cestovní kanceláře. Tato kancelář pak nese za cizince odpovědnost dvacet čtyři hodin denně po celou dobu jejich pobytu v zemi a jen zřídkakdy je ponechá o samotě. Po smrti Prvního prezidenta se sice pravidla trochu uvolnila, mimo jiné se turisté smějí sami procházet po Ašchabadu. Hustota výskytu policistů je tu ovšem tak vysoká, že jsou návštěvníci beztak pod stálým dohledem. Jinak mě musel bez ustání, pouze s výjimkou noci, všude doprovázet alespoň jeden zástupce cestovní kanceláře, a to po celé následující tři týdny. Tři týdny jsou maximum. Žádní turisté nesmějí v zemi zůstat déle.

Aslan zabočil na obří liduprázdné náměstí. Na opačné straně trůnil palác. Nabubřelé průčelí spočívalo na řeckých sloupech a k nebi se tyčila modrá kupole. Z vrcholku sloupů před budovou zdravili příchozí dva zlatí pegasové.

„Tady bydlí prezident?“ zeptala jsem se. Budova na mě udělala dojem.

„Ne ne, zbláznila jste se? *Náš dobrý prezident* bydlí za městem v uzavřené oblasti. Toto je Národní historické muzeum, které otevřel První prezident v roce 1998.“ Aslan mi zajistil vstupenku a ukázal mi cestu do automatických posuvných dveří. Když jsem vkročila do haly, hlídač rozsvítil. Uvnitř převládala hnědá barva sovětského odstínu, jež ostře

kontrastovala s okázalým exteriérem budovy. Podél stěn postávaly ženy v dlouhých šatech a tiše spolu hovořily. Moje průvodkyně se jmenovala Ajna a bylo jí něco málo přes dvacet. Na sobě měla studentskou uniformu: červené šaty až po paty s vyšíváním na prsou a nízkou černou čapku. Dlouhé vlasy měla spletené do dvou copů, jak je zvykem mezi mladými Turkmenkami. Přísně mě pozdravila a nakomandovala mě do výtahu.

„Chodí sem hodně návštěvníků?“ zeptala jsem se hlavně proto, abych vůbec něco řekla.

„Ano,“ odpověděla bez jakéhokoli náznaku ironie.

„Dnešek je výjimkou?“

„Ne,“ odpověděla stejně vážným tónem.

Ajna byla jako stroj. Vybavila se ukazovátkem a hladce mě provedla pětistiletou historií Turkmenistánu. Monotónním hlasem a vysokým tempem ze sebe sypala letopočty a cizokrajná jména. Několikrát jsem se jí musela přeptat, kdy bylo to a to město založeno a kdy existovala ta či ona říše. Ajna všechny odpovědi uváděla podrážděným „Jak jsem říkala...“.

Zatímco mě efektivně vodila kolem střepů, zlatých šperků a zdobených rohů, uvědomila jsem si, jak málo o tomto koutu světa vlastně vím. Právě tady kvetla města a rozvíjely se kultury dávno předtím, než se moci v Evropě chopili Římané. Vládly tu velké dynastie jako Médové, Achaimenovci, Parthové, Sásánovci, Seldžukové, nacházely se zde mocné říše jako Margiána či Chórezm... Země leží na ráně, uprostřed spojnice mezi Východem a Západem, chrání ji jen nehostinná poušť, a proto zde během staletí pravidelně docházelo k mocenským převratům a invazím, což historický vývoj dále komplikovalo.

„Cožpak na východě nebyli buddhisté?“ zeptala jsem se zmateně, když se Ajna pustila do výkladu o islámské keramice ve východním Turkmenistánu.

„Jak jsem říkala, to bylo před islámskou invazí v osmém století.“

Podle oficiálního programu jsem měla odpoledne volně k dispozici. Přestávku v programu jsem využila k tomu, abych se v lehkých letních botách prošla po širokých prázdných ulicích. Začínal duben a počasí bylo přívětivé jako v Norsku v létě. Turkmenská léta však nejsou přívětivá ani trochu: teplota běžně překračuje i padesát stupňů. Není proto divu, že úřady zainvestovaly do klimatizovaných autobusových zastávek.

Strnulí policisté mě sledovali pohledem. Tu a tam mě minul hlouček studentů, dívky v červených šatech a chlapci v košilích a oblecích, jinak jsem byla sama. Ze zdi domů mě měkkým neproniknutelným pohledem pozoroval Nový prezident. Na okamžik jsem si představila, že se nacházím o padesát šedesát let dříve v dobách sovětské nadvlády. Tenkrát sledoval lidi v ulicích Stalin. Tehdejší umělci dokázali zdůraznit dobré stránky svého diktátora: navzdory Stalinově přísné povaze, paranoidní osobnosti a absolutní moci ho vždy dovedli zpodobnit tak, aby vypadal vládně a citlivě, takřka otcovsky. Autor portrétů Nového prezidenta zjevně touto schopností do jisté míry disponoval také. Muž na obřích zarámovaných fotografiích měl kulaté dobromyslné tváře, a přitom nevypadal vypaseně ani odule. Starostlivě pozoroval městské ulice, tajemně se usmíval a jeho tvář kypěla zdravím.

Luxusní fasády nákupních center pokryté zlatem, mramorem a neonovými světly by se klidně mohly měřit se stylovými obchodními ulicemi v Dubaji, ale klamaly zevnějškem. Uvnitř připomínaly jakýkoli špatně vybavený bazar, nacházely se tu chabě osvětlené haly a regály s laciným tureckým oblečením a nekvalitní kosmetikou. V celé zemi jsou pouze tři bankomaty, které přijímají zahraniční karty. Jeden z nich se nachází na prominentním místě v přepychové lobby hotelu

Sofitel Oguzkent. Na zkoušku jsem do něj zasunula kartu a pokusila se vybrat si padesát dolarů. *Connection failed*, zablíkala na mě chybová hláška.

Jakmile se setmělo, jako by ve městě vypukl svátek světel. Každý kus mramoru byl pečlivě nasvícený a fontány a vodní kanály měnily neustále barvu. Nezůstal tu jediný temný kout.

„Ašchabad je v noci ještě krásnější,“ poznamenal Aslan, který se dostavil, aby mě zavezl do jedné z nejznamenitějších restaurací metropole nacházející se v posledním patře věžáku, odkud se nabízel výhled na celé město. Zpočátku jsem měla venkovní terasu jen sama pro sebe, ale brzy se zaplnila upjatě vyšňořenými hosty. Muži na sobě měli obleky italského střihu šité na míru, ženy si oblékly blyštivé a přiléhavé módní kreace. Nikde žádné šaty až po paty, dlouhé copy nebo šátky na hlavách. Číšníci začali roznášet drinky a džusy stejně pestrých barev, jakými zářily nasvícené vodní kanály. Z reproduktorů duněla hudba. V osm hodin byl mejdan v plném proudu.

Ve chvíli, kdy jsem k ústům nesla poslední lžičku zákusku, večírek skončil a lidé se začínali sbírat. Turkmenské hlavní město se ukládá ke spánku v jedenáct hodin večer, ať je všední den, nebo víkend. Bary či restaurace, které nechají otevřeno po této hodině, riskují okamžité uzavření a vysoké pokuty.

V hotelu jsem se odebrala do koupelny, abych provedla večerní hygienu. U umyvadla stál popelník. Celým pokojem se nesl nakyslý pach zatuchlého cigaretového kouře, ale nekuřácké pokoje vůbec nebyly k dispozici. Poté co první prezident Türkmenbaşy musel v roce 1997 po srdeční operaci přestat kouřit, zavedl ve všech veřejných prostorech zákaz kouření. V Ašchabadu je proto povoleno kouřit pouze uvnitř.

Náhle jsem se zastyděla a rychle se převlékla. Tištěný průvodce upozorňoval na to, že všechny hotelové pokoje pro cizince jsou odposlouchávané. Třeba sem namontovali i kamery? Nadzdvihla jsem dva obrazy s květinami visící na zdi, prohléd-

la jsem zásuvky a prozkoumala telefon, televizor i ledničku, ale nic jsem nenašla. Přesto jsem se nemohla zbavit dojmu, že se na mě někdo dívá. Lehla jsem si, přikryla se tenkým prostěradlem a cítila jsem, jak mě do zad tlačí péra matrace. Jakmile jsem zavřela oči, zvedl se mi v ústrety hotový les mramorových věžáků; na všech se skvěl prezidentův chlapecký úsměv a neproniknutelný pohled hnědých očí.

DIKTÁTORSTÁN

„Nespravedlivý vládce je jako rolník, který zaseje kukuřici a očekává sklizeň pšenice.“

Ruhnama

Na druhé straně pole se něco zlatavě třpytí. Hrstka rolníků ryje v zemi, na sobě mají špinavé a prosté bavlněné oblečení. Za nimi se jako vycházející slunce dá vytušit obrovská kupole. Po čerstvě vyasfaltované široké silnici nejede jediné auto. Vysoká mramorová brána nás vítá v Gypjaku, rodném městě Prvního prezidenta.

Saparmyrat Nijazov, známější jako Türkmenbaşy, muž, který vstoupil do světových dějin coby jeden z nejbizarnějších diktátorů, se narodil 19. února 1940 v této nenápadné vesničce na okraji Ašchabadu. Otec mu zahynul za druhé světové války, údajně ve statečném boji proti Němcům. Matka zemřela při velkém zemětřesení, které srovnalo Ašchabad se zemí v roce 1948. V osmi letech tedy Saparmyrat osiřel a tento osud v té době sdílel s mnoha dětmi. Vítězství nad nacisty přišlo Sovětský svaz draho: životem za něj zaplatilo dvacet až třicet milionů lidí a tisíce měst a vesnic zůstaly v troskách. Radost z míru zastínily nedostatky potravin a nemoci. Lidé umírali jako mouchy a stovky tisíc dětí vyrůstaly na ulici.

V dospělosti Saparmyrat veškerý potenciál svého žalostného dětství využil. Ve skutečnosti měl totiž štěstí. Nikdy nemusel bydlet na ulici, protože úřady se o něj postaraly a umístily ho do dětského domova. Tam zůstal jen krátce, jelikož si

ho k sobě vzal jeden strýc. Jako dítě Saparmyrat navštěvoval nejlepší ašchabadské školy a poté se mu dostalo prestižního vzdělání na polytechnickém institutu v Leningradu, kde vystudoval elektrotechniku. I když se z něj během tohoto pobytu nestal zrovna akademický kádr, jen málo Turkmenů se v té době mohlo honosit obdobným vzděláním, a tak se před sirotkem Saparmyratem otevřely dveře do světa politiky.

Po politickém žebříku stoupal rychle a v roce 1985, po kopřepčím skandálu, který většinu kariérních politiků v Turkmenistánu připravil o posty, poskočil až na vrcholek a stal se prvním tajemníkem turkmenské komunistické strany. Projevil se jako zvilý odpůrce Gorbačovovy perestrojky a mezi vůdci v Sovětském svazu patřil k těm, kteří nebyli nakloněni reformám. Chtěl udržet silný Sovětský svaz a toto přání bylo zjevně pevně zakotvené i v turkmenském lidu: pokud máme věřit oficiálním číslům, v referendu v březnu 1991 hlasovalo 99,8 procent obyvatelstva pro zachování Sovětského svazu.

Život v Turkmenické sovětské socialistické republice, která patřila mezi nejchudší svazové republiky, rozhodně nebyl procházkou růžovým sadem, přesto se během sovětské vlády podmínky většiny lidí navzdory všemu postupně zlepšovaly. Děti měly povinnou školní docházku, mladí i staří lidé získali přístup ke zdravotní péči. Zemi propojily se zbytkem svazu silnice a železnice i vnitrostátní letecké spoje. Z tohoto pohledu není těžké pochopit, že Nijazov v srpnu 1991 ve vší tichosti podpořil pokus protireformistů o puč, jímž chtěli Gorbačova svrhnout. Když se převrat nezdařil, většině lidí došlo, že dny Sovětského svazu jsou sečteny. Nijazov musel změnit kurz: dva měsíce po pokusu o puč, 27. října, vyhlásil Turkmenistán nezávislost a po uspořádání nového referenda se stal suverénním státem. Podle turkmenských úřadů se tentokrát vyslovilo 94 procent obyvatel pro odtržení Turkmenistánu od Sovětského svazu.

Současně s vyhlášením nezávislosti hlasoval nejvyšší sovět v Ašchabadu i o tom, koho dosadí na místo prezidenta.

Většinou 98,3 procent hlasů byl zvolen Saparmyrat Nijazov. V prvních měsících na novém postu provedl jen několik málo kosmetických změn. Turkmenská komunistická strana se přejmenovala na Turkmenickou demokratickou stranu. Jiné strany zatím povoleny nebyly, a Turkmenistán tedy zůstal státem jedné strany. Většina těch, kteří zastávali důležité funkce za sovětské éry, získala odpovídající postavení i v nezávislém Turkmenistánu.

Už v prosinci téhož roku se objevila první neblahá zpráva: byl přijat nový zákon týkající se „prezidentovy cti a důstojnosti“, který umožňoval zbavit postavení všechny, kteří by se od prezidenta názorově odlišovali. Současně byl zahájen dlouhodobý „stabilizační program“: deset let stability mělo Turkmenistán bezpečně dovést do 21. století, které bylo prohlášeno za utopickou budoucnost s názvem *Altyn Asyr*, Zlatý věk.

Propagandistický aparát měl po sedmdesáti letech sovětské vlády dobrý trénink v budování kultu osobnosti a teď začal vytvářet obraz Nijazova coby otce sjednotitele. Už v roce 1992 vyšla řada knih, které ho oslavovaly, všechny vydalo státní nakladatelství. Tak jako se Josif Vissarionovič Džugašvili stal Stalinem, doslova tedy „ocelovým mužem“, prohlásil se Saparmyrat Nijazov v roce 1993 oficiálně *Türkmenbaşym*, vůdcem Turkmenů. Školy, ulice, vesnice, mešity, továrny, letiště, vodky a parfémů, dokonce i celé město Krasnovodsk, bývalé ruské posádkové město na břehu Kaspického moře, se teď přejmenovaly na *Türkmenbaşy*. Když do turkmenské pouště dopadl meteorit, nebylo pochyb, po kom toto nebeské těleso získá jméno. Za velkého jásotu se přijalo oficiální heslo, které mimochodem až nápadně připomíná nacistické: „Jeden národ, jedna vlast, jeden *Türkmenbaşy*.“

Z ulic rychle zmizely Leninovy i Marxovy sochy a nahrazovaly je zlaté sochy *Türkmenbaşyho* v obleku s kravatou. Těch několik málo turistů, kteří zemi navštívili, si smělo tyto

bizarní sochy z velkovýroby zvěčnit pod jednou podmínkou, že budou na snímku celé – bylo totiž povoleno fotografovat pouze celou Türkmenbašyho postavu. Když Turkmenistán v roce 1993 zavedl vlastní měnu *manat*, všechny bankovky ozdobil portrét Türkmenbašyho. I televizní kanály používaly prezidentův zlatý profil v pravém horním rohu obrazovky. Türkmenbašyho tvář byla všude, dokonce i na lahvích vodky, a tak to mělo pokračovat zdánlivě až navěky: v roce 1999 se Türkmenbašy nechal jmenovat prezidentem doživotně. O dva roky později si ke svému titulu dodal přídomek *beýik*, veliký.

Türkmenbašy si původně nezávislost vůbec nepřál, ovšem v zahraniční politice teď zdůrazňoval odstup od někdejších sovětských států. Už v roce 1993 se rozhodl zrušit používání azbuky, zavedené před více než padesáti lety, a nahradil ji speciálně přizpůsobenou verzí latinské abecedy. Tvorba nových učebnic s novou abecedou se protáhla, takže po dlouhé roky se turkmenští školáci museli obejít bez učebnic. Ani učitelé, ani úředníci nikdy neabsolvovali žádný kurz v používání nové abecedy a následkem toho až dodneška mnoho dospělých jen s obtížemi čte a píše ve vlastním jazyce. Jako jediná bývalá sovětská republika zavedl Turkmenistán vízovou povinnost i pro občany Ruska a ostatních postsovětských států. Dnes patří podmínky vstupu na turkmenské území k nejpřísnějším na světě a pouze občané hrstky zemí, jako Venezuela, Mongolsko, Turecko a Kuba, sem smějí přijíždět bez víza.

Politickým majstrštykem, jímž se Türkmenbašy pyšnil nejvíce, bylo uznání neutrality ze strany OSN. Odteď se muse-la země ve všech oficiálních dokumentech uvádět jako „nezávislý, permanentně neutrální Turkmenistán“. Na oslavu této události nařídil Türkmenbašy vystavět v centru metropole sedmdesát pět metrů vysokou věž s názvem Oblouk neutrality. Na její vrchol nechal umístit vlastní dvanáctimetrovou

pozlacenou sochu v obleku a jakémsi supermanském plášti. V noci se socha skvěla v záři reflektorů a ve dne se točila kolem své osy tak, aby byla tváří vždy obrácená ke slunci. Obelouk neutrality byl v té době nejvyšší stavbou v Ašchabadu a stal se symbolem celého města. Večer sem chodívali lidé, aby si vychutnali výhled z panoramatických oken na jejím vrcholu. Pro Türkmenbašyho znamenalo získání neutrálního statusu především praktickou politickou výhodou: od nynějška měl záminku odmítnout jakoukoli dohodu nebo spolupráci s bývalými sovětskými zeměmi či k nim zaujmout pasivní postoj a současně mohl dále obchodovat s pochybnými sousedy, například s nábožensky řízeným Íránem nebo s Afghánistánem ovládaným tálibánci.

Poté co deset let stability uplynulo a Turkmenistán vkročil do takzvaného Zlatého věku, jako by Türkmenbašy začal považovat sám sebe za božské stvoření. Tvrdil, že je prorokem, jehož původ se odvozuje až od samého Alexandra Velikého a proroka Muhammada. Jednoho rána na začátku nového tisíciletí, hned po vstupu do Zlatého věku, se obyvatelé země stali svědky zázraku: prezident jakýmsi kouzlem získal přes noc zpátky mladistvou tmavou kštici. V hustém porostu mu nezůstal jediný šedivý vlas. V průběhu následujících týdnů bylo zapotřebí vyměnit tisíce portrétů prošedivělého prezidenta, ať už se jednalo o zarámované snímky visící na čestném místě ve všech školních třídách, nebo obří plakáty pokrývající každyčkou volnou zeď ve městech. Prezidentův zájem o účesy přetrvával: krátce po zázraku prosadil vládcе zákaz dlouhých vlasů a vousů u mužů. Přijíždějící cizinci, kteří se o novém zákazu nedozvěděli včas, se vystavovali riziku, že se budou muset nechat ostříhat a oholit přímo na hranicích.

Türkmenbašy měl také jasný názor na to, jak mají vypadat turkmenské ženy. Už předtím rozhodl, že žačky a studentky budou nosit šaty až na zem a na hlavě nízké čapky, což měla být určitá nápodoba tradičního turkmenského oděvu, byt